

SAATEKS

Teie ees on uut tüüpi sõnaraamat, mille sarnast pole Eestis mitte kunagi varem ilmunud. See on esimene eesti keele sõnaperede sõnaraamat, mis on sisuliselt tänapäeva eesti kirjakeele sõnavara süstematiseeritud esitus, selle struktuuri-analüüs. Seda tüüpi sõnaraamatud on veel vaid kolmes keeles – saksa, prantsuse ja vene keeles.

Eesti keel on väga rikkaliku sõnamoodustussüsteemiga keel, kus valdav osa sõnadest on moodustatud tuletamise ja liitmise ning nende kahe moodustusviisi kombineerimise teel. Sõnapered koondab kokku kõik need sõnad, mis on üksteisest moodustatud, milles kordub üks ühine tüvi, mis seob kõiki sõnapered liikmeid.

Sõnavara liigendamine sõnapered meetodil põhineb arusaamal, et sõnad ei ole inimese mälus mitte lihtsalt hiiglaslik sõnade kogum, vaid nad moodustavad tihedalt seotud võrgustiku. Siinse töö esmane eesmärk on luua tänapäeva eesti keele sõnavarast süsteemne ülevaade, lähtudes selle loomulikust ehitusest. See põhineb kogu sõnalise alusmaterjali grammatilisel analüüsil ja selle süstematiseerimisel kindla metoodika järgi.

Seni olemasolevatest allikatest ei ole võimalik eesti keele kohta saada sellist keelelist teavet, nagu sõnapered annavad. Olen seda tööd tehes mõelnud neile, kellele see teadmine võiks huvi ja abi pakkuda. Kõigepealt kuuluvad siia keeleteadlased, keelekorraldajad, sõnaraamatute ja õppematerjalide koostajad ja eesti keele õpetajad ning õppijad. Kuid miks mitte ka tõlkijad, keeletehnoloogiliste rakenduste arendajad ning keelehuvilised üldse. Materjali olen püüdnud esitada sellisel viisil, mis võiks olla jõukohane laiale kasutajate ringile.

See raamat on sündinud huvist ja armastusest kõitva teema vastu. Aeg mõttest kuni selle teokssaamiseni on olnud üsna pikk, ulatudes rohkem kui kolmekümne aasta taha, kui ilmus Aleksandr Tihonovi vene keele sõnamoodustussõnastik koolidele (Tihonov 1978). Tutvumine uudse huvitava käsitlusviisiga kõitis mind kui endist õpetajat ja ärgitas seda lähemalt uurima. 1984. aastal avanes hea võimalus viia see mõiste *sõnapesa* nime all sisse keskkooli emakeeleõpetusse ja uus X klassi eesti keele õpik (autorid Peep Nemvalts, Silvi Vare) sai ka kaanepildiks väljavõtte sõnaperest SÕBER. 1985. aastal ilmus Tihonovilt suur kahekõiteline vene keele sõnamoodustussõnastik (Tihonov 1985). See teos avaldas teaduslikus

mõttes nii tugevat muljet, et andsin endale kindla sõna koostada samalaadne sõnaraamat ka eesti keeles. Alustasin kohe katsetamist ja usaldasin hiljem proovitükke näidata ka oma kolleegile Henn Saarile. Kogenud keeleteadlasena arvas ta, et asi on huvitav, kuid väga keeruline, ning soovitas esialgu piirduda vaid tuletusega. Teema jäi käsilolevate tööde järel oma aega ootama.

Õnnelik võimalus mõtet teoks tegema hakata avanes 1998. aastal, kui liitusin professor Mati Hindi juhitud sihtfinantseeritava teemaga „Eesti keele loomulik grammatika“ (registreerimisnumber 0130018s98). Projekt kestis viis aastat (1998–2002). Sõnamoodustussõnaraamatu koostamine oli selle üks allteemasid. Kuivõrd alustada tuli nullist, siis on otsingud ja arvukad katsetused ning teoreetilise kirjanduse lugemine olnud algusest peale selle raamatu koostamise vältimatu osa. Rööpselt põhitööga katsetasin ja testisin sama metoodikat ka tollases Tallinna Pedagoogikaülikoolis eesti keele kui teise keele eriala leksikoloogiakursuse raames. Nii eesti kui vene emakeelega üliõpilastelt saadud tagasiside kinnitas selle käsitlusviisi kasulikkust.

Töö käigus jõudsin arusaamisele, et üksnes tuletusega ei ole võimalik siiski piirduda, sest erinevad sõnamoodustusviisid osutusid olevat üksteisega lahutamatult läbi põimunud. Teemat tuli paratamatult laiendada ja hõlmata kogu sõnamoodustus. Terviku mõttes oli see hea lahendus, kuid tähendas ühtlasi töömahu mitmekordistumist. Lisaks selgusid ajapikku ka lüngad ja ähmased piirkonnad eesti sõnamoodustuse uurimises, mistõttu oli teatud nähtusi olemasoleva teadmise põhjal võimatu analüüsida. Ja mis salata: kõige kokkuvõtteks tuli endale tunnistada, et olin oma vaimustuses olnud liialt optimistlik ja võtnud ülesande, mis olnuks jõukohane uurimiserühmale. Selle valdkonna vähesed teadlased olid aga hõivatud teiste töödega. Pärast tõsist järelemõtlemist otsustasin siiski jätkata. Loominguliselt toetav õhustik professor Hindi teadustöörühmas andis head indu ja projekti lõppedes oli ÕS 1999-st pärinev alusmaterjal kogu tähestiku ulatuses läbi analüüsitud, sõnaperedesse jaotatud ning *Wordi*-dokumendina vormistatud. Võib niisiis öelda, et valmis oli töö esialgne variant, mis vajab veel edasiarendamist.

Alates 2003. aastast jätkasin tööd Eesti Keele Instituudis sihtfinantseeritavate teadusteemade „Tänapäeva eesti keele leksikaalne ja grammatiline struktuur“ (nr. SF0052488s03, 2003–2007) ja „Eesti keel kui kommunikatiivne modelleeriv süsteem“ (nr. SF0050042s08, 2008) ühe põhitäitjana. Plaanilise teadusteema raames oli võimalik uurida sõnamoodustusega seonduvaid teoreetilisi küsimusi, mis olid sõnaperede koostamise käigus üles kerkinud. Sõnaperede arendamine omaette tööna sinna ei mahtunud ja seda tuli paratamatult suures osas teha oma vaba aja arvelt.

Väga oluline edasimineku tehnilises mõttes toimus 2006. aasta sügistel, kui *Wordi*-dokumendina vormistatud sõnaperede materjal kodeeriti ümber XML-vormingusse ja liideti omaette andmebaasina Eesti Keele Instituudi elektroonilise sõnaraamatute keskkonnaga *ΞLex*. See võimaldas mõnevõrra ka käsitlised vähendada, kuid mis kõige tähtsam – ulatuslikku ainekust hõlpsamalt

süsteemiseerima ja lisainfoga täiendama hakata. Materjali keerulist struktuuri arvestavad arvutitehnilised võimalused paranesid ajapikku.

2006. aastal ilmus ka „Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999“ uuendatud väljaanne ÕS 2006, mis tõi kaasa vajaduse sõnaperede materjal vastavalt üle kontrollida ja kohendada. Tagasisidet arvestades otsustasin selles järgus käsikirja ka veel oluliselt täiendada: lisada valikuliselt nii grammatilist kui tähendusinfot, mis nõudis kogu materjali uut läbitöötamist.

Aastatel 2009–2012 on mul olnud võimalik uurida sõnavara grammatilisi ja semantilisi suhteid sihtfinantseeritava teema „Eesti keele alusuuringud keele- tehnoloogiliste rakenduste teenistuses“ (nr. SF0050023s09) raames ning saadud tulemusi kasutada sõnaperede andmebaasi arendamisel ja toimetamisel.

Kuigi sõnaperede sõnaraamatu koostamine on olnud suurt pühendumist ja aega nõudev ettevõtmine, on see teisalt olnud äärmiselt huvitav ja rikastav töö. See andis harukordse võimaluse tunnetada eesti sõnamoodustust seestpoolt kogu selle mitmekesisuses ja saada konkreetne ettekujutus keelesüsteemi eri osade vastastikusest seotusest ja koostoimimisest, kuid samuti ka teadliku keelearenduse mõjudest süsteemile.

Pikaaegse töö käigus tekkis rohkesti mitmesuguseid küsimusi ja küsitavusi. Üksikautorina on olnud vähe võimalust nende küsimuste üle laiemalt arutleda ja samuti jäi keelekasutajate testimine juhuslikuks. Seetõttu tuli real juhtudel paratamatult langetada otsus piiratud teadmise põhjal. Teisalt on osal juhtudel rõõpselt võimalik kaks erinevat tõlgendust. Sellisel puhul pidasin otstarbekaks piirduda enamasti vaid ühe võimalusega, eitamata teist. Täpsemaks esituseks ei jätkunud jõudu.

Pika aja jooksul valminud mahukas raamatus võib leida ka ebaühtlust ning võib-olla vigugi. Olen tänulik kõigi arvamuste, märkuste, tähelepanekute ja küsimuste eest, mida on võimalik saata aadressil silvi_vare@hotmail.com.

Silvi Vare